

DIJKEN, DE MENS SCHIKT (ZICH)?

Dries Tys, Historische Geografie, VUB

Complementair aan het verhaal van de eerste sprekers brengt de landschapsarcheoloog het verhaal van de diverse fases in bedijking aan de Belgische kust en de ecologische spanning die hierdoor ontstond.

*La cognition de l'homme domine la relation entre lui et son environnement,
Plus l'homme transforme ce qui l'entoure, moins il peut comprendre ce qui s'y passe*

Sander van der Leeuw, 1990

Historicus Sander van der Leeuw stelde dat hoe meer de mens zijn omgeving transformeert, hoe minder hij begrijpt van die omgeving. Vanuit deze provocatieve stelling wordt daarom ter ingeleide stilgestaan bij controlerende factoren bij de kustvorming. Het is immers een samenspel van diverse factoren zoals de zeespiegelstijging, het 'sedimentatiebudget' (afkomstig van het prehistorisch landschap waar thans de Noordzee gesitueerd is), compactie (cf. verhaal inklinking), e.d.m.

De getijden vormen een belangrijke sediment-herverdelende factor. Op de laagste plekken wordt sediment aangevoerd door de getijdengeulen. Zwaardere partikels als zand zakken ter plaatse in de geul. Lichtere partikels zoals klei worden afgezet ver van de geul. Op de vloedlijn krijg je zand, waar de wind, vloedmerk en pioniersvegetatie de eerste duinvorming genereert. Dat zand stuift verder door naar de duinen. Op kleizones die dagelijks overstromen krijgen we slikken, en zones die slechts bij extreme vloed overstromen zijn de ideale voedingsbodem voor schorren. Het resultaat van deze wisselwerking is een genese van een kustlandschap, zoals gekend in het Holoceen, met duinen, geulen met zand- en slikwadden. Als de zeespiegelstijging in het Neolithicum afzwakt vermindert de invloed van de zee en zijn er minder getijdengeulen, wat resulteert in een zoete verbrakking. De resultante is moerasvorming en zodoende veenvorming.

Een andere kustvormende factor is de accommodatieruimte, dit is ruimte voor water en sediment. Een mooi voorbeeld hiervan is dat de oudste polder, de Doelpolder, het laagste ligt. De voortschrijdende zeespiegelstijging bracht immers eeuwenlang sedimentatie. De mooiste illustratie van dit proces vormen de laatste schorren voor de Scheldedijk, deze liggen hoger dan enig binnendijks gebied. Of hoe an sich het Verdronken Land van Saeftinge best een Verheven Land wordt genoemd. Ook de te ontpolderen Hedwigepolder zal naar een verhoogd plateau in een bedijkt landschap evolueren.

Inzicht in deze kustvormende factoren geeft ons een inzicht in de evolutie van het landschap alsook de evolutie van de dijkenbouw. Rond ca. 550 na Chr., na de Romeinse 'doortocht' heeft de kustvlakte een nieuw evenwicht gevonden. De hoogst gelegen schorren lenen zich tot bewoning. Als kunstmatig woonplatform worden ook terpen opgeworpen. Deze variëren in grootte van heuse terpdorpen (Leffinge of Bredene) tot kleinere terpen als Oude Werf nabij Leffinge (ca. 650), een schaapsboerderij (waarbij de schapen graasden op de schorre). De kustvlakte kent hierdoor een groeiende economische waarde waar ook de (in hoofdzaak vrije) boeren wel bij varen.

Deze nederzettingsstructuur wijzigt vanaf de 10de eeuw o.i.v. nieuwe macht die uitgaat van de grafelijke domeinen. Boudewijn II kan diens machtspositie handhaven als het Karolingisch gezag in elkaar zakt. Vanuit het wildernisregaal (zie hoger) worden nieuwe woeste gronden ingenomen. Met nieuwe grafelijke dijken om deze lager gelagen gronden nabij de IJzer en het Zwin kunnen de agrarische activiteiten verruimd worden tot zelfs akkergebouw. Er is bebouwing in de schorregebieden, maar deze is wel niet intensief. De bedijkingen in Westende, Mannekensvere en Middelkerke, vertrokken bijvoorbeeld vanuit een kleine ringdijk (topografisch: 'cromme dike').

Een volgende stap in de dijkenbouw vindt plaats in de 11de eeuw als langgerekte dijken langsheen de geulen worden opgeworpen. Zo wordt nog systematischer opgeslibt land beveiligd tegen getijdeninvloed. De landschappelijke impact kan niet onderschat worden. Immers door de beperkte accommodatieruimte kan het water zich bij stormvloed niet langer over de (dan ingedijkte) vlakte spreiden. Het waterniveau wordt dan ook opgestuwd in de geulen waardoor de druk op de dijk (te) hoog kan oplopen. Of hoe gesteld kan worden dat de dijk leidde tot de 'uitvinding' van de dijkbreuk (vertaald in wielen zoals de Rattenval in Mannekensvere).

De indijking gaat, ondanks het groter gevaar op overstromingen, in de 12de eeuw echter verder. Geulen worden afgedamd, getuige toponiemen zoals Nieuwendamme (nabij Nieuwpoort), Steendam

(Duinkerke) en Damme (Zwin-geul). Ook de monding van de Testerep werd ingedamd en luidde de aanhechting van het eiland (met de toekomstige stad Oostende) aan het hinterland in. Dit vergt grote investeringen waar andermaal de graaf zich laat gelden, deze ziet zich immers 'beloond' met nieuw graaflijk domein. Een kustmasterplan uit de volle middeleeuwen.

Vanaf 1230 zien we dat de natuurlijke processen grondig verstoord zijn door het afstoppen van de accommodatieruimte. Dit heeft een effect op de kusterosie, want alle vloedenergie richt zich nu rechtstreeks op de strandlijn, wat de erosie van de stranden versnelt.

Historische bronnen tonen de resultante van dit proces: rond 1200 komt de strand/duinbarrière onder druk. Getuige o.m. een graaflijke oorkonde uit 1230 om veen ('daringhe') te winnen dat dagzooft op het strand. Dit betekent dat de originele strandbarrière én de kleilaag bovenop het veen, dan al weg geërodeerd zijn.

Deze kusterosieve processen leiden tot het ontstaan van een nieuw soort dijk: de zeedijk. Zo wordt in 1277 een zeedijk opgeworpen t.h.v. Middelkerke. Opgemerkt dient te worden dat deze zich initieel veelal achter de duinen bevinden ('duindijken' of 'schinkeldijken'). Echter als de 'Age of Storms' (zie vorige spreker) aanvangt, lijkt het hek van de dam. Te Walraversijde verdwijnt ca. 60 ha op één eeuw tijd. Ook in Oostende gaat de Oude Stad ten onder aan de kracht van de getijden. Door het (veelal) gebrekkig ingrijpen van de mens is de schade groot. In 1570 vergaat zo Wenduine in de golven. De kustlijn die we vandaag kennen is uitgetekend.

De afgelopen 400 jaar werd, tot op de dag van vandaag, ad hoc (getuige recentelijk de stormmuurtjes) gepoogd schade uit te schakelen. Er is echter geen structurele oplossing. Samenvattend kan geconcludeerd worden dat dijkbouw dikwijls dus niet begonnen is vanuit een verdedigingsreflex.

De stelling van Sander van der Leeuw lijkt bovendien correct.

Zijsprong: weetjes met dank aan de zaal

In de 13de eeuw werden in het hinterland ook langgerekte dijken, langsheen waterlopen aangelegd. Deze Zydelingen (zoals de Blankenbergse Dijk) hadden geen zeeverende functie. Ze speelden in op de afwateringsproblematiek van de waterlopen komend uit het binnenland en dienden het oppervlaktewater te kanaliseren. Op de kip-of-het-ei-vraag of de bevolkingstoename de graaf noopte tot bijkomende indijkingen kan niet bevestigend geantwoord worden. Het was wellicht wel een incentive voor de graaf (zoals haring als bulkvoedsel voor stedelingen in de 10de eeuw de stad een duwtje in de rug gaf). Dat een deterministische analyse niet mogelijk is bewijst de Duitse kustvlakte waar lokaal een onbedijkt landschap met terpen bewaard bleef tot op de dag van vandaag.